

matn mazmunini ochishdagi oʻrni hamda tarixiy haqiqat va badiiy talqin oʻrtasidagi uygʻunlik tahlil qilinadi.

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ И ИСТОРИЧЕСКАЯ ЦЕННОСТЬ “БАБУР-НАМЕ”: ЛИНГВОПОЭТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Лобар Буриевна Авазова

Преподаватель кафедры русского языка и литературы

Университета экономики и педагогики

E-mail: avazovalobar7@gmail.com

Карши, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: “Бабу́р-наме”, Бабу́р, лингвопоэтика, лингвопоэтический анализ.

Аннотация: В данной статье художественная и историческая ценность произведения «Бабу́р-наме» рассматривается с лингвопоэтической точки зрения. Анализируются языковые особенности произведения, его стилистическое своеобразие, художественно-изобразительные средства, система образов, а также индивидуальный авторский стиль Бабу́ра. Особое внимание уделяется взаимосвязи исторической достоверности и художественной интерпретации событий, семантическим особенностям языковых единиц и роли поэтических средств в раскрытии идейно-эстетического содержания текста.

Kirish. Oʻzbek mumtoz adabiyotining bebaho durdonalaridan biri boʻlgan «Boburnoma» nafaqat tarixiy-memuar asar, balki yuksak badiiy-estetik va lingvistik qimmatga ega adabiy yodgorlik hisoblanadi. Asar muallifi Zahiriddin Muhammad Bobur davlat arbobi, sarkarda, shoir va olim sifatida oʻz davrining siyosiy, ijtimoiy, madaniy hamda adabiy hayotini yuksak badiiy mahorat bilan tasvirlagan. «Boburnoma»da XV–XVI asrlardagi Movarounnahr, Afgʻoniston va Hindiston hududlarining siyosiy voqealari, tabiati, aholisi, urf-odatlar, madaniyati va tarixiy shaxslariga oid muhim maʼlumotlar haqqoniy aks ettirilgan.[1] Shu jihatdan asar tarixshunoslik, adabiyotshunoslik, tilshunoslik, manbashunoslik va madaniyatshunoslik fanlari uchun muhim ilmiy manba hisoblanadi.

Soʻnggi yillarda oʻzbek tilshunosligida badiiy matnni lingvopoetik yondashuv asosida tadqiq etishga boʻlgan qiziqish ortib bormoqda. Lingvopoetika badiiy asarning til birliklari orqali estetik taʼsir kuchini, muallif uslubini, obrazlilik tizimini va matnning badiiy mazmunini ochib berishga xizmat qiluvchi zamonaviy ilmiy yoʻnalishlardan biridir. Ushbu yondashuv

«Boburnoma»ning nafaqat tarixiy hujjat, balki o'ziga xos badiiy tafakkur mahsuli ekanligini chuqurroq anglash imkonini beradi. Asardagi leksik-semantik birliklar, tasviriy vositalar, sintaktik qurilmalar, poetik ifoda usullari va muallifning individual uslubi uning lingvopoetik xususiyatlarini belgilovchi asosiy omillar hisoblanadi. «Boburnoma» yuzasidan mamlakatimiz va xorij olimlari tomonidan ko'plab tarixiy, adabiy hamda filologik tadqiqotlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, asarning badiiy va tarixiy qimmatini lingvopoetik nuqtai nazardan kompleks tahlil qilish bugungi kunda ham dolzarbligini saqlab qolmoqda.[2] Chunki bunday yondashuv matnning estetik tabiati, til vositalarining funksional imkoniyatlari hamda tarixiy voqelikning badiiy ifodalanish mexanizmlarini yanada chuqurroq yoritishga xizmat qiladi. Mazkur maqolaning maqsadi «Boburnoma»ning badiiy va tarixiy qimmatini lingvopoetik tahlil asosida yoritish, asarda qo'llangan til birliklari, badiiy tasvir vositalari, uslubiy xususiyatlar va muallifning individual nutq mahoratini ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot davomida lingvopoetik, tavsifiy-tahliliy, qiyosiy hamda matnshunoslik metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot natijalari «Boburnoma»ning o'zbek mumtoz adabiyoti, tarixnavisligi va jahon memuar adabiyoti taraqqiyotidagi o'rnini hamda uning yuksak badiiy-estetik ahamiyatini yanada chuqurroq anglashga xizmat qiladi.[3]

Tadqiqot masalalari va yechimlari: Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi «Boburnoma» asarining badiiy va tarixiy qimmatini lingvopoetik yondashuv asosida tadqiq etish hamda undagi til birliklarining estetik, semantik va funksional xususiyatlarini ilmiy jihatdan yoritishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi tadqiqot masalalari belgilandi: «Boburnoma»ning tarixiy manba sifatidagi ahamiyatini aniqlash va unda aks etgan tarixiy voqealar, shaxslar hamda geografik ma'lumotlarning ilmiy qimmatini baholash.[5]

Asarning badiiy xususiyatlarini lingvopoetik nuqtai nazardan tahlil qilish, undagi tasviriy vositalar, badiiy obrazlar, metafora, epitet, tashbeh va boshqa poetik birliklarning matn mazmunini shakllantirishdagi o'rnini aniqlash.

Boburning individual uslubini o'rganish, muallifning leksik boyligi, sintaktik qurilmalari, uslubiy mahorati va nutq madaniyatini tahlil qilish.

Tarixiy haqiqat va badiiy talqin o'rtasidagi uyg'unlikni ochib berish, tarixiy voqealarning badiiy ifodalanish usullarini ilmiy asosda izohlash.

«Boburnoma»ning o'zbek mumtoz nasri va jahon memuar adabiyotidagi o'rnini belgilash, uning adabiy-estetik va tarixiy qiymatini zamonaviy ilmiy qarashlar asosida baholash.

Yuqoridagi masalalarni hal etish uchun lingvopoetik tahlil, tavsifiy-tahliliy, qiyosiy-tipologik, matnshunoslik hamda tarixiy-qiyosiy metodlardan foydalanildi. Tadqiqot davomida asarning asl matni, Bobur ijodiga oid ilmiy manbalar va zamonaviy filologik tadqiqotlar o'zaro qiyosiy tahlil qilindi.

Tadqiqot natijasida «Boburnoma» nafaqat XV–XVI asrlar tarixini yorituvchi ishonchli tarixiy manba, balki yuksak badiiy mahorat bilan yaratilgan, boy til imkoniyatlarini namoyon etuvchi mumtoz adabiy yodgorlik ekanligi ilmiy dalillar asosida asoslandi. Shuningdek, lingvopoetik tahlil asardagi til birliklarining estetik funksiyasini, muallifning individual uslubini va tarixiy voqelikning badiiy talqinini chuqurroq anglash imkonini berishi aniqlandi.[6] Tadqiqot natijalari o‘zbek tilshunosligi, adabiyotshunosligi, boburshunoslik va matnshunoslik yo‘nalishlarida olib boriladigan keyingi ilmiy izlanishlar uchun nazariy hamda amaliy ahamiyat kasb etadi.

“Boburnoma” matnining badiiy-estetik va tarixiy tahlili: Zahiriddin Muhammad Boburning «Boburnoma» asari o‘zbek mumtoz adabiyotining eng nodir namunalari qatoriga kiradi. Ushbu asar nafaqat XV–XVI asrlar tarixini yorituvchi ishonchli tarixiy manba, balki yuksak badiiy-estetik qimmatga ega bo‘lgan memuar asardir. «Boburnoma»ning o‘ziga xosligi shundaki, unda tarixiy voqealar oddiy xronologik bayon tarzida emas, balki muallifning badiiy tafakkuri, estetik didi va individual uslubi orqali ifodalangan. Shu bois asar tarixshunoslik va adabiyotshunoslik bilan bir qatorda lingvopoetika nuqtai nazaridan ham alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Asarning tarixiy qimmati, avvalo, unda aks etgan voqealarning bevosita guvoh tomonidan yozilganligi bilan belgilanadi.[7] Bobur o‘z davrining siyosiy kurashlari, davlat boshqaruvi, harbiy yurishlari, diplomatik munosabatlari hamda Movarounnahr, Afg‘oniston va Hindiston hududlaridagi ijtimoiy-madaniy hayotni batafsil tasvirlaydi. Muallif voqealarni imkon qadar xolis yoritishga intiladi, muvaffaqiyat va mag‘lubiyatlarini birdek ochiq bayon etadi. Aynan mana shu xolislik “Boburnoma”ni tarixchilar uchun ishonchli manbalardan biriga aylantirgan.[8]

Asarning badiiy-estetik qimmati esa uning serjilo tili, obrazli ifoda vositalari va tabiiy tasvirlarida yaqqol namoyon bo‘ladi. Bobur tabiat manzaralarini, fasllarning almashinuvi, tog‘lar, daryolar, bog‘lar va shaharlarni tasvirlar ekan, oddiy faktlarni sanab o‘tish bilan cheklanmaydi. U rang, tovush, hid va harakatni uyg‘unlashtirgan holda jonli badiiy tasvir yaratadi. Masalan, Farg‘ona, Kobul yoki Hindiston tabiati tasvirlangan sahifalarda muallifning kuzatuvchanligi, tabiatga estetik munosabati va so‘z tanlashdagi mahorati yaqqol seziladi. Bunday tasvirlar asarning nafaqat tarixiy, balki yuksak badiiy qiymatini ham belgilaydi.

Lingvopoetik nuqtai nazardan qaralganda, “Boburnoma” matni boy leksik qatlam, tarixiy so‘zlar, etnografik birliklar, toponimlar, antroponimlar hamda xalqona iboralarga nihoyatda boydir. Muallif sinonimlardan o‘rinli foydalanadi, tasviriy vositalarni tabiiy ravishda matn tarkibiga singdiradi. Metafora, epitet, tashbeh, takror, sifatlash kabi poetik vositalar voqealarning ta’sirchanligini oshirib, o‘quvchida estetik taassurot uyg‘otadi. Shuningdek, sodda va ravon sintaktik qurilmalar tarixiy voqealarning izchil bayon qilinishini ta’minlaydi[9]. Bu esa Boburning nafaqat tarixchi, balki yuksak badiiy tafakkur egasi ekanligini ko‘rsatadi. Asarda inson xarakterini

ochib berish ham muhim badiiy vositalardan biri hisoblanadi. Bobur tarixiy shaxslarning tashqi qiyofasi, fe'l-atvori, siyosiy faoliyati va axloqiy fazilatlarini qisqa, ammo mazmunan chuqur tavsiflaydi. Muallif o'ziga nisbatan ham tanqidiy munosabatda bo'lib, ayrim xatolari va muvaffaqiyatsizliklarini yashirmaydi. Bu esa asarning samimiyligini, hujjatligini va badiiy ishonchliligini yanada kuchaytiradi. Bugungi kunda "Boburnoma" matni lingvopoetika, diskurs tahlili, matn lingvistikasi, kognitiv tilshunoslik va raqamli gumanitar fanlar metodlari asosida o'rganilmoqda. Zamonaviy tadqiqotlar asarning til boyligi, muallif uslubi, badiiy tafakkuri hamda tarixiy mazmunini yangi ilmiy yondashuvlar asosida talqin qilish imkonini bermoqda. Ayniqsa, matnning elektron korpuslari, leksik-statistik tahlillar va tabiiy tilni qayta ishlash texnologiyalari yordamida olib borilayotgan izlanishlar Bobur merosini yanada chuqurroq o'rganishga xizmat qilmoqda. Shunday qilib, "Boburnoma" o'zida tarixiy hujjatlilik, badiiy mukammallik va lingvistik boyligni uyg'unlashtirgan noyob asardir. Uning matni tarixiy voqelikni haqqoniy aks ettirishi bilan birga, yuksak estetik tafakkur, nafis badiiy uslub va serqirra til imkoniyatlarini namoyon etadi. Shu sababli asar bugungi kunda ham tarixshunoslik, adabiyotshunoslik va tilshunoslik fanlari uchun muhim ilmiy manba bo'lib qolmoqda.

Olingan natijalar: Mazkur tadqiqot davomida «Boburnoma» asarining badiiy-estetik va tarixiy xususiyatlari lingvopoetik yondashuv asosida tahlil qilinib, bir qator ilmiy natijalarga erishildi. Birinchidan, «Boburnoma» nafaqat XV–XVI asrlar tarixiga oid muhim voqealarni o'zida mujassam etgan ishonchli tarixiy manba, balki yuksak badiiy mahorat bilan yaratilgan mumtoz adabiy asar ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi. Asarda tarixiy voqealar muallifning shaxsiy kuzatuvlari va hayotiy tajribasi bilan uyg'un holda bayon etilgani uning tarixiy ishonchliligini yanada oshirishi aniqlandi. Ikkinchidan, lingvopoetik tahlil natijasida asarda qo'llangan leksik-semantik birliklar, poetik vositalar va uslubiy elementlar matnning badiiy-estetik qimmatini belgilovchi asosiy omillar ekanligi aniqlandi. Metafora, epitet, tashbeh, sifatlash, takror va tasviriy ifoda vositalari voqea-hodisalarni obrazli hamda ta'sirchan yoritishga xizmat qilishi kuzatildi. Uchinchidan, Boburning individual uslubi sodda, ravon va tabiiy bayon usuli bilan ajralib turishi aniqlandi. Muallif tarixiy shaxslar, tabiat manzaralari, ijtimoiy hayot va madaniy muhitni tasvirlashda tilning boy imkoniyatlaridan samarali foydalangan. Bu esa asarning nafaqat tarixiy hujjat, balki yuqori badiiy-estetik qiymatga ega adabiy yodgorlik ekanligini tasdiqlaydi. To'rtinchidan, tadqiqot davomida «Boburnoma» matnida tarixiy haqiqat va badiiy talqin o'rtasida uzviy uyg'unlik mavjudligi aniqlandi. [10] Tarixiy faktlar badiiy ifoda vositalari bilan boyitilgan bo'lsa-da, ularning mazmuni va ishonchliligi saqlab qolingan. Bu jihat asarning tarixiy hamda adabiy qiymatini birdek oshiradi.

Beshinchidan, zamonaviy lingvopoetik yondashuvlar asosida olib borilgan tahlillar "Boburnoma"ni tilshunoslik, adabiyotshunoslik, tarixshunoslik va madaniyatshunoslik fanlari

kesishgan nuqtada o'rganish zarurligini ko'rsatdi. Asarning matni kompleks ilmiy tahlil qilish uchun boy lingvistik va badiiy material manbai ekanligi isbotlandi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari "Boburnoma"ning o'zbek mumtoz adabiyoti tarixidagi o'rnini, uning badiiy-estetik xususiyatlari va tarixiy ahamiyatini chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Shuningdek, olingan ilmiy xulosalar boburshunoslik, lingvopoetika va matnshunoslik yo'nalishlarida olib boriladigan keyingi tadqiqotlar uchun muhim nazariy hamda amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.[11]

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari «Boburnoma» asarining nafaqat tarixiy voqealarni aks ettiruvchi ishonchli manba, balki yuksak badiiy-estetik va lingvopoetik qimmatga ega bo'lgan mumtoz adabiy yodgorlik ekanligini tasdiqladi. Lingvopoetik tahlil asosida asarda qo'llanilgan leksik-semantik birliklar, tasviriy-ifoda vositalari, sintaktik qurilmalar va muallifning individual uslubi matnning badiiy ta'sirchanligini ta'minlovchi muhim omillar ekani aniqlandi.[13]

Tadqiqot davomida Bobur tarixiy voqealarni bayon etishda xolislik, aniqlik va samimiylilik tamoyillariga amal qilgani, tarixiy faktlarni badiiy tafakkur bilan uyg'unlashtirgani aniqlandi. Muallif tabiat manzaralari, tarixiy shaxslar va ijtimoiy hayotni tasvirlashda tilning badiiy imkoniyatlaridan mohirona foydalangan. Bu esa "Boburnoma"ni tarixiy hujjat va badiiy asar xususiyatlarini o'zida mujassam etgan noyob memuar sifatida baholash imkonini beradi.[14]

Lingvopoetik yondashuv asarning ichki mazmunini, estetik qiymatini hamda muallifning badiiy tafakkurini chuqurroq anglashga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir. Tadqiqot natijalari «Boburnoma» matni o'zbek adabiy tilining taraqqiyoti, mumtoz nasr poetikasi va Boburning individual uslubini o'rganishda muhim ilmiy manba ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi. Shuningdek, zamonaviy tilshunoslik metodlari, xususan lingvopoetika, matn lingvistikasi, kognitiv tilshunoslik va raqamli gumanitar fanlar yondashuvlari asosida "Boburnoma"ni yanada chuqurroq tadqiq etish istiqbolli yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Asarning elektron korpusini yaratish, lingvistik ma'lumotlar bazasini shakllantirish hamda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalangan holda kompleks tahlillarni amalga oshirish boburshunoslik rivojiga yangi imkoniyatlar yaratadi.[15]

Xulosa qilib aytganda, "Boburnoma" o'zining tarixiy ishonchliligi, badiiy mukammalligi va boy til xususiyatlari bilan jahon madaniy merosining bebaho durdonalaridan biri hisoblanadi. Uni lingvopoetik jihatdan o'rganish nafaqat Bobur ijodini chuqurroq anglashga, balki o'zbek mumtoz adabiyoti va tilshunosligining nazariy hamda amaliy masalalarini rivojlantirishga ham muhim hissa qo'shadi.

References:

1. Bobur, Z. M. Boburnoma. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.
2. Bobur, Z. M. Boburnoma / Nashrga tayyorlovchi: P. Shamsiyev. – Toshkent: Fan, 1960.

3. Bobur, Z. M. Devon. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1994.
4. Karimov, N. XX asr o‘zbek adabiyoti. – Toshkent: O‘qituvchi, 1999.
5. Yo‘ldoshev, B. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili. – Toshkent: Fan, 2007.
6. Mahmudov, N. Til va badiiyat. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2011.
7. To‘xlijev, B. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
8. Valixojayev, B. O‘zbek adabiyotshunosligi tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston, 1993.
9. Quronov, D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Akademnashr, 2018.
10. Abdurahmonov, G. Matn lingvistikasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2012.
11. Hayitmetov, A. Navoiy poetikasi. – Toshkent: Fan, 1967.
12. Hasanov, H. Bobur va uning ilmiy-adabiy merosi. – Toshkent: Fan, 1981.
13. Beveridge, A. S. (Trans.). The Babur-nama in English (Memoirs of Babur). – London: Luzac & Co., 1922.
14. Thackston, W. M. The Baburnama: Memoirs of Babur, Prince and Emperor. – New York: Oxford University Press, 1996.
15. Bartold, V. V. Sochineniya. T. II. Chast 1. Raboty po istorii Sredney Azii. – Moskva: Nauka, 1963.